

UOT: 32; 327

**GEOSİYASİ REALLIQLAR VƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ
PRIORİTET VƏZİFƏLƏRİN MÜƏYYƏNLƏŞMƏSİNDƏ
HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU**

Kəmalə QURBANOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 23 fevral 2019; çapa qəbul edilmişdir: 17 iyun 2019;
online-da çap edilmişdir: 25 sentyabr 2019

Received: 23 February 2019; accepted: 17 June 2019; published online: 25 September

Açar sözlər: Heydər Əliyev, xarici siyasət, talassokratiya, tellurokratiya, rimplənd

Giriş

Şərqlə Qərbin, Şimalla Cənubun kəsişdiyi coğrafi məkanda yerləşən, zəngin maddi və mədəni irsə malik olan Azərbaycan tarixən özünün coğrafi-siyasi mövqeyinə görə sivilizasiyaların qovşağında olmuş və onların təsirini öz üzərində hiss etmişdir. XX əsrin əvvəllərində talassokratiya ilə (Qərb) tellurokratiya (sovet Rusiyası) arasında Qafqaz uğrunda, o cümlədən Azərbaycan uğrunda gedən mübarizə şəraitində Azərbaycan “rimlənd” (aralıq zona) rolunda olan ölkələr sırasında idi. “Rimplənd” isə potensial baxımından ya “talassokratiya”nın, ya da “tellurokratiya”nın fraqmentinə çevrilə biləcək mürəkkəb bir məkandır. Elə bu səbəbdəndir ki, “rimlənd” uğrunda mübarizə adi strateji mövqeyə malik olmaq uğrunda rəqabət deyildir [5, s. 27].

Qeyd edək ki, XX əsrin əvvəllərində, xüsusilə I Dünya müharibəsindən sonra bu zona uğrunda aparılan amansız mübarizə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətdə uğur qazanmamasına səbəb olan əsas amillərdən olmuşdur. Yaranmış ictimai-siyasi durumda yürüdülmən birtərəfli xarici siyasət xətti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin daha uzunmüddətli olmasına imkan verməyən başlıca amillərdən biri olmuşdur. Nəticədə isə dünyanın geosiyasi xəritəsinin hartlənd (əsas torpaq) hissəsində yerləşən Azərbaycan birmənalı olaraq quru hakimiyyətini-tellurokratiyanı təmsil edən SSRİ-nin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1998-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 80 illiyi ilə bağlı imzaladığı sərəncamda deyilirdi: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkənin daxilində və xaricində yaranmış gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir” [1].

Yeni geosiyasi reallıqlar şəraitində Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti

XX əsrin 90-cı illərində isə SSRİ-nin süqutu ilə beynəlxalq siyasi-gerçəklik daha da mürəkkəbləşmiş və çoxcəhətli olmuşdur. Elə müstəqilliyimizin ötən 21 ilində keçid dövrünün mahiyyətini müəyyən edən sosial, iqtisadi və siyasi proseslər də bu gerçəklikdə öz əksini tapır. 70 illik bir dövr ərzində ikiqütblü dünyanın iki əsas güc mərkəzindən biri

* tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: kamala-qurbanova@mail.ru

olmuş SSRİ-nin süqutu ilə beynəlxalq münasibətlər sistemi həm tərkibinə, həm də xarakterinə görə dəyişdi. İlk dövrlərdə siyasi nəzəriyyəçilər tərəfindən dünyada ABŞ-ın şəriksiz liderliyi və təkqütblü dünya nəzəriyyəsi irəli sürülsə də, tarixi gedişat göstərdi ki, dünya təkqütblü deyil, çoxqütblü sistemin formalaşmasına doğru gedir. Həm də bu beynəlxalq sistemin qütblərində yalnız dövlətlər deyil, bir sıra digər yeni subyektlər – hökumətlərarası beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları, hətta transmilli korporasiyalar da durur. Bir çox hallarda isə qütblərarası mübarizənin taleyinin müəyyənləşməsində müxtəlif iqtisadi və siyasi rıçaqları əlində cəmləşdirmiş bu tip yeni subyektlər mühüm rol oynayırlar.

Azərbaycanın müstəqillik dövrü xarici siyasət xəttinə nəzər saldıığımız zaman 3 mərhələni müşahidə etmək mümkündür. Birinci mərhələ suverenliyini və müstəqilliyini elan etməsinə baxmayaraq, hələ də SSRİ-nin və onun varisi olan Rusiyanın təsirindən çıxıbilməyən Azərbaycanın yeni şəraitdə məhdud xarici əlaqələri ilə xarakterizə edilə bilər. 1992-1993-cü illərin ortalarını əhatə edən ikinci mərhələ isə birmənalı şəkildə Qərbi-meyilli siyasət yürütmək cəhdləri, regionun iri gücləri ilə münasibətlərin gözdə edilməsi şəraitində milli dövlətçiliyin ciddi təhlükələr girdabına sürüklənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə vüsət alan digər bir tendensiya – xarici siyasətin yalnız etnik və dini təəssübkeşlik üzərində qurulması da [4, s. 232] o dövrdəki Azərbaycan hökumətinin zamanın sınağından çıxıbilməməsinin əsas səbəblərindən biri olmuşdur. İlk iki dövrdə yürüdülməyən xarici siyasət xətlərinin heç birinin mahiyyətcə özünü doğrultmaması bir tərəfdən dünyada və regionda yaranmış ağır və qarışıq geosiyasi durumla bağlı idisə, digər tərəfdən xarici siyasət xəttinin, onun prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı təcrübəsizlikdən və bir çox hallarda avantürizmdən irəli gəlirdi. Bu isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının taleyini sual altında qoyurdu.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşması həm də Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu prosesi ilə müşayiət olunduğundan dövlətin rastlaşdığı bütün problemlər onun xarici siyasətinə də öz təsirini göstərmişdir. SSRİ-nin və keçmiş sosialist birgəyaşayış tərzinin təsirindən qurtarmaq, müstəqil xarici siyasət kursu formalaşdırmaq, onun əsas prioritetlərini, məqsəd və vəzifələrini, istiqamətlərini müəyyən etmək, dünya siyasəti müstəvisinə çıxmaq və beynəlxalq münasibətlər sistemində qatılmaq gənc və təcrübəsiz dövlət üçün o qədər də asan bir iş deyildi. Odur ki, müstəqilliyin ilk illərində ölkənin xarici siyasət kursunda və hökumətin bu yönlü fəaliyyətində ciddi nöqsanlar, ziddiyyətli, qeyri-müəyyən və qeyri-ardıcıl qərarlar da olmuşdur ki, bütün bunlar Azərbaycanın həm daxili həyatına, müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə, həm də onun dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər sistemində qatılması işinə öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Xarici siyasətdə Heydər Əliyev epoxası

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının ümummilliyet lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə xarici siyasətdə yeni bir mərhələ başladı. Bu mərhələ dünyanın geosiyasi güclərinin strateji və iqtisadi maraqlarının kəsişdiyi regionda yerləşən Azərbaycanın xilas mərhələsi idi. Heydər Əliyev dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulmasını prioritet istiqamət kimi irəli sürərək regionda yerləşən iri güc mərkəzləri ilə münasibətləri yaxşılaşdırdı, eyni zamanda Azərbaycanın Qərbi dövlətləri (ABŞ və Avropa dövlətləri) ilə inkişaf edən əlaqələrinin daha pragmatik xarakter almasını təmin etdi.

Hələ 1993-cü ilin oktyabr ayının 10-da Prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi

andıçmə mərasimində ümummillı lider Heydər Əliyev xarici siyasətin məhz bu prinsiplərə əsaslanacağına işarə edərək deyirdi: "...respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, sərişətəli xarici siyasətin yeridilməsidir. ...Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı-faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir" [4, s. 220].

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk illərdən başlayaraq xarici dövlətlərlə əlaqələr tərəflərin mənafeələrinin tarazlığı, qarşılıqlı təminatı üzərində qurulmağa başladı. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Qafqaz uğrunda yenidən nüfuz mübarizəsinə qoşulmuş Avropa ölkələri və ABŞ-la, postsovet ölkələri, o cümlədən tezliklə keçmiş nüfuzunu özünə qaytarmaq niyyətində olan Rusiya ilə, Qərblə açıq qarşıdurma şəraitində olan İranla, müsəlman dünyası ilə, türkdillı dövlətlər və Türkiyə ilə, yeni dünya liderliyinə iddialı olan Çin, Yaponiya kimi ölkələrlə əlaqələrin normal məcraya yönəldilməsi məqsədi ilə xarici əlaqələrin prioritetləri müəyyənləşdirildi. Balanslaşdırılmış xarici siyasət xəttinin yürüdülməsi yeni qurulmaqda olan Azərbaycan dövlətinin güclənməsi, siyasi, iqtisadi və hərbi gücünü bərpa etməsi üçün ən ideal yol idi. Məlumdur ki, iqtisadi müstəqilliyi təmin etmədən, hərbi qüdrətə sahib olmadan siyasi müstəqilliyin uzunmüddətli qorunub saxlanılması qeyri-mümkündür. Təsadüfi deyildir ki, xarici siyasətdə Azərbaycandan fərqli yol seçən digər iki Cənubi Qafqaz ölkəsinin siyasi, iqtisadi və hərbi müstəqilliyi birbaşa olaraq fəvqəlgüclərin mövqeyi ilə bağlıdır. Azərbaycan isə regionda maraqları toqquşan tərəflər arasında orta mövqeyi tutmaqla həm də geosiyasi tarazlığın tənzimləyicisi rolunda çıxış etməyə başladı. Məhz bunu nəzərə alan bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Heydər Əliyevin praktik nəzəri baxışları nəinki Azərbaycanın, o cümlədən, Qafqazın və Avropanın təhlükəsizlik konsepsiyasının təşəkkülündə böyük rol oynamışdır.

Təsadüfi deyildir ki, müstəqilliyini möhkəmləndirməyə başlayan Azərbaycanın regiondakı mövqeyi haqqında Amerikalı tədqiqatçı Zbiqnev Bjezinski yazır: "Ərazisinin miqyaslarının məhdud və əhalisinin say etibarını ilə əhəmiyyətsiz olmasına baxmayaraq, böyük enerji resurslarına malik Azərbaycan da geosiyasi planda həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu, Xəzər dənizi hövzəsi və Orta Asiyanın zəngin resurslarının olduğu "bardağ"ın boğazındakı tıxacdır. Əgər Azərbaycan tam şəkildə Moskvanın nəzarətinə tabe edilmiş olarsa, Orta Asiya dövlətlərinin müstəqilliyini praktik olaraq əhəmiyyətsiz anlayış kimi nəzərdən keçirmək olar" [2, s. 72-73].

Balanslaşdırma siyasətinin praktikada ilk konturları artıq tarixi "Əsrin müqaviləsi" neft kontraktının imzalanması zamanı göründü. "Əsrin müqaviləsi" ilə bağlı danışıqların 1994-cü ilin yazında və yayındakı İstanbul və Hyustondakı son mərhələlərinin xüsusilə ağır keçməsi də məhz bu siyasətlə birbaşa bağlı idi. Öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edən bu müqavilə Azərbaycanın milli maraqlarını prioritet tutmaqla müxtəlif tərəflərin Azərbaycandakı maraqlarını da müəyyən mənada balanslaşdırılmış oldu. Təsadüfi deyildir ki, "Əsrin müqaviləsi"ni dünyanın 8 ölkəsinin, o cümlədən, ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Rusiyanın, Türkiyənin, 13 ən məşhur neft şirkəti imzaladı [7, s. 532].

Məhz Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq və möhkəmləndirmək

üçün tarixən formalaşmış xarici siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrdən birbaşa imtina edilməsi kimi məhdud baxışlara əsaslanan xarici siyasətə son qoydu. Əksinə bu əlaqələrdən Azərbaycanın mənafeləri naminə səmərəli istifadə etməklə, region dövlətlərinin köklü mənafeələrinə və maraqlarına toxunmamaq şərti ilə çoxşaxəli və tarazlaşdırılmış siyasət həyata keçirilməyə başladı.

Rusiya ilə əlaqələr

Əvvəlki xarici siyasət xəttinin ən təhlükəli məqamlarından biri olan Rusiya ilə bir-mənalı qarşıdurma mövqeyi dəyişdirilərək, əlaqələr müsbət istiqamətdə inkişaf etdirilməyə başlandı. 1993-cü ilin sentyabrında ümummilli lider Heydər Əliyev Rusiyaya səfər etdi. Moskvada Rusiya prezidenti Boris Yeltsin və digər rəsmi şəxslərlə görüşlər keçirildi, sentyabr ayının 24-də isə Azərbaycan MDB-yə daxil oldu. Bu barədə ümummilli lider deyirdi: “Sentyabrın 24-də biz MDB-yə daxil olduq. Hesab edirəm ki, bu, lazımlı, mühüm addım idi və gələcəkdə Azərbaycan MDB-nin tərkibində olmalıdır” [3, s. 24]. Bununla da Azərbaycan Rusiyaya düşmən mövqedə olmadığını ortaya qoydu və Rusiyadakı imperiyapərəst qüvvələrin bütün bəhanələrini zərərsizləşdirərək, onların bitərəfləşdirilməsinə nail oldu.

1997-ci ilin iyul ayının 3-də isə ikitərəfli münasibətlərin müqavilə-hüquqi bazasını təşkil edən əsas sənəd Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında” müqavilə imzalandı. 2001-ci il yanvar ayının 9-10-da Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana ilk rəsmi səfəri ilə iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətlərin prinsiplərinin əsası qoyuldu. İkitərəfli əlaqələrlə bağlı Bakı Bəyannaməsi imzalandı. 2002-ci ilin yanvarında ulu öndər Heydər Əliyevin Rusiyaya dövlət səfəri isə iki qonşu dövlət arasında münasibətlərdə tamamilə yeni mərhələnin əsasını qoydu [9].

Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə əlaqələr

1993-cü ildə Azərbaycan müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Yaxın və Orta Şərqi ən nüfuzlu və aparıcı ölkələri olan İran və Türkiyə kimi nüfuzlu və regionda qonşuluq, eyni zamanda təhlükəsizlik maraqları olan dövlətlərlə sıx qarşılıqlı münasibətlər formalaşdırıldı.

Türkiyə ilə əlaqələr ən yüksək strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatdırıldı. 1993-cü ilin yayından başlayaraq Türkiyəyə münasibətdə xarici siyasət kursunda ciddi dəyişikliklər edildi. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. “Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin böyük bir tarixi var. Biz kökü eyni olan xalqlarıq. Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir. Əsrlər boyunca xalqlarımız bir-birinə bənzəyən yaxud çox az fərqlənən adət-ənənələrini, mədəniyyətini və elmini qorumuş və inkişaf etdirmişlər. Əsrlər boyu xalqlarımız bir olmuş çiyin-çiyinə dayanmışlar”. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu fikirləri onun Azərbaycan qədər Türkiyəyə qarşı da sayqısının, sevgisinin ifadəsi olmuşdur. Azərbaycanı və Türkiyəni bir millətin iki dövləti olaraq xarakterizə edən Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyinin təməlini qoyarkən ilk növbədə Türkiyə Cümhuriyyətinin dəstəyinə arxalandığı kimi, qüdrətli və güclü Azərbaycanın gələcək iqtisadi və siyasi planlarını da qardaş Türkiyəni düşünərək müəyyənləşdirmişdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olaraq Türkiyəyə üç rəsmi, iki qeyri-rəsmi, on beş işgüzar səfər etməsi, məhz onun hakimiyyəti dövründə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 90-a yaxın saziş və müqavilələrin imzalanması ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici siyasət konsepsiyasında Türkiyəyə verdiyi əhəmiyyətin və ölkələr arasındakı strateji birləşmənin hansı səviyyədə olduğunu göstəricisi olmuşdur.

Etnik-mədəni bağlılıq, tarixi köklər, ortaq dəyərlərlə yanaşı ümummilli lider ortaq iqtisadi və siyasi maraqların təmin olunmasını da hər zaman əsas götürmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, dünyanın ən zəngin neft yataqlarına sahib olan Azərbaycan öz neftinin digər ölkələrə nisbətən Türkiyə üzərindən dünya bazarına çıxarılmasına daha çox üstünlük vermişdir. Bu mənada Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin daha yüksək səviyyəyə qalxmasında 1994-cü ilin 20 sentyabrında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinin 11 böyük neft şirkəti arasında bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan neft müqaviləsinin əhəmiyyəti də böyük olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, müqavilənin imzalandığı ilkin dövrdə müqavilədə Türkiyənin payı 1,75 faiz olsa da, sonradan Türkiyə dövlət başçılarının istəklərini və Türkiyə-Azərbaycan ortaq maraqlarını nəzərə alan ümummilli lider müqavilə imzalanandan sonra Azərbaycana qalmış hissədən 5 faiz də Türkiyə şirkətlərinə yer ayırdırmışdır. Beləliklə də, müqavilədə Türkiyənin payı 6,75 faizə çatdırılmışdır. Hələ o zaman ulu öndər uzaqgörənliklə bir məsələyə toxunaraq demişdir: “Müqavilənin önəmli bir cəhəti də neft şirkətləri konsorsiumunda Türkiyənin iştirak etməsidir. Bu bizim üçün çox əhəmiyyətlidir və güman edirəm ki, bunun sayəsində əməkdaşlığımız daha sürətlə inkişaf edəcəkdir.

Müqavilənin əsas cəhətlərindən biri gələcək neft kəmərinin marşrutu ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, biz neft kəmərinin Türkiyə ərazisindən keçməsinə istəyirik. Biz bu istiqamətdə birgə səy göstərəcəyik”.

Bütün bu amilləri nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev davamlı təzyiqlərə baxmayaraq müdrik və uzaqgörən qərar qəbul etmiş, 1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze Tiflisdə Bakı-Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəlmişdilər. Bakı-Supsa xətti ilə neftin ixracı isə Azərbaycanla yanaşı birbaşa olaraq Türkiyənin də maraqlarına cavab verən məqam olmuşdur. Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlanmışdır.

Aparılan gərgin və məqsədyönlü siyasət nəticəsində İranla gərgin siyasi-ideoloji qarşıdurma aradan qaldırıldı. 1993-cü ilin oktyabrında İran İslam Respublikasının Prezidentinin Azərbaycana, 1994-cü ilin iyun-iyul aylarında isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin İran İslam Respublikasına yüksək səviyyəli səfərləri İranın müstəqil Azərbaycan Respublikasının tutduğu mövqe ilə bağlı nigarançılıqlarına əsasən son qoydu. Nəticədə isə İran dövləti ilə də hər iki ölkənin xalqlarının mənafeyinə cavab verən qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, mehriban qonşuluq prinsipləri əsasında ikitərəfli siyasi, iqtisadi, mədəni münasibətlər yaradıldı. Qərb dövlətlərinin də iştirak etdiyi neft konsorsiumunda İrana da yer ayrıldı, “Şahdəniz” yatağının işlənilməsi üzrə müqavilədə bu ölkəyə də pay verildi. İki ölkə arasında münasibətlərin bütün sahələrini əhatə edən sənədlər imzalandı [6, s. 255].

Avroatlantik məkan və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərindən biri kimi Qərbi ölkələrinin təmsil olunduğu Avropa Birliyi sisteminə və global dünya siyasəti məkanı hesab edilən avroatlantik məkana inteqrasiya müəyyənləşdirildi. Qurulan düzgün ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin nəticəsi olaraq Avropa ölkələri və ABŞ-in imkanlarından səmərəli istifadə edilməklə ölkənin daxili iqtisadi, sosial və digər strukturlarında islahatlara başlanıldı. Planetin strateji əhəmiyyət kəsb edən global məsələlərinin həllində təsir gücünə malik olan ABŞ, Böyük Britaniya, Çin, Yaponiya, Fransa, Almaniya, İtaliya kimi nüfuzlu dövlətlərin diqqətini Azərbaycan cəlb etmək üçün 1993-cü ilin sonundan başlayaraq ardıcıl iş aparıldı.

Ayrı-ayrı dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq məsələləri də diqqətdə saxlanılmağa başladı. BMT, Avropa Birliyi, Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, İslam Konfransı Təşkilatı çərçivəsində qurulan əlaqələr ölkənin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına səbəb oldu.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr normallaşdırıldıqca Azərbaycan Respublikasına, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı informasiya blokadasının yarılması məqsədi ilə də ciddi addımlar atıldı.

Dağlıq Qarabağ probleminə dair həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması ilə yanaşı, Azərbaycanın böyük bir ərazisinin Ermənistan tərəfindən blokadada saxlanılması gerçəklikləri də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların diqqətinə çatdırıldı.

Heydər Əliyevin hələ Azərbaycan prezidenti seçilməmişdən əvvəl dünyanın ən böyük beynəlxalq təşkilatı sayılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə ciddi diqqət yetirirdi. 1993-cü ilin fevral ayının 2-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Azərbaycanadakı nümayəndəsi Mahmud əs-Səid Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfər etdi. Səfər çərçivəsində nümayəndə o zaman Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri olan Heydər Əliyevlə görüşdü. Elə həmin il fevralın 11-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlarla iş üzrə Ali Komissarının Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəsi Petrik Smit və Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin əməkdaşları Naxçıvandakı qaçqınların vəziyyətini öyrənmək üçün muxtar respublikaya səfər etdilər. Bu görüşdə müdrik siyasətçi Heydər Əliyev mövcud reallığı xarici nümayəndələrin diqqətinə çatdırdı.

Sonrakı dövrlərdə də Naxçıvan Muxtar Respublikası dünyanın ən nüfuzlu təşkilatının nümayəndələrinin tez-tez səfər etdiyi ölkə regionlarından biri kimi tarixə düşdü. 1997-ci ilin mart ayının 3-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının ekspert qrupunun rəhbəri Kristofer Taleş və təşkilatın inkişaf proqramının müstəqil məsləhətçisi Zeynəb Özqan, 1997-ci ilin mayında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının rezident əlaqələndiricisi Paolo Lembo Naxçıvana səfər etdi. Keçirilən görüşlər zamanı Naxçıvandakı mövcud durum, blokada şəraiti, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən işlər və mövcud olan problemlər barədə beynəlxalq təşkilat nümayəndələrinə məlumat verildi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov və BMT-nin nümayəndəsi Paolo Lembo tərəfindən Naxçıvanın regional inkişafına dair BMT proqramı imzalandı [8].

Ümummilli liderin müəyyən etdiyi xarici siyasətdə qonşu dövlətlərlə ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 17 dekabr 1996-cı il tarixli fərmanına əsasən 1997-ci ilin fevral ayının 10-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman imzalandı. Fərman xarici ticarətin liberallaşdırılması, xarici ticarətdə rezidentlər üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması məqsədi daşıyırdı. Fərmanların imzalandığı tarixdən sonrakı dövrdə muxtar respublikanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi sürətlə artmağa başladı.

Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqilliyimizin ilk illərində olduğu kimi, 1993-cü ildən sonrakı dövrdə də qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə sıx iqtisadi, mədəni əlaqələrə malik olmuşdur. Əsası ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olarkən qoyulan xarici siyasətdə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq xətti Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov tərəfindən də uğurla davam və inkişaf etdirilməyə başladı.

Heydər Əliyevin hələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olarkən İran rəsmiləri ilə qurduğu xoşməramlı əlaqələr öz bəhrəsini verməyə başladı. 8 mart 1993-cü il tarixdən Naxçıvanda fəaliyyətə başlayan İran İslam Respublikasının Baş Konsulluğu ikitərəfli əlaqələrin inkişafında əhəmiyyətli rol oynadı. Sonrakı mərhələdə də İranla, o cümlədən İranın həmsərhəd ostanlıqları ilə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında əlaqələr yüksələn xətlə inkişaf etdirildi. Bir çox yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər həyata keçirildi. Naxçıvan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir çox razılaşmalar əldə edildi.

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən balanslaşdırılmış xarici siyasət xətti müstəqil dövlətimizin regionda və dünyada baş verən əsas iqtisadi, siyasi və mədəni proseslərdə layiqincə təmsil olunmasına, milli mənafelərin praqmatik şəkildə müdafiəsinə imkan yaratdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev dünyanın fəvqəldövlətlərinin Azərbaycan və onun karbohidrogen ehtiyatları ilə bağlı toqquşan maraqlarını uzlaşdırmaqla Azərbaycanı gerçək müstəqillik yoluna çıxardı. Müdrik siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikası ilə qonşu olan regional liderlik iddiasında olan dövlətlərlə də münasibətlər Azərbaycanın milli-dövlət maraqları çərçivəsində inkişaf etdirildi. Azərbaycan Respublikası özünün təbii sərvətlərindən də istifadə etməklə bir çox məsələlərdə haqlı mövqeyinin dünyaya çatdırılmasını təmin etdi. Ermənistanı bütün regional iqtisadi layihələrdən kənar saxlayacaq strategiyanın əsas konturları müəyyənləşdirildi.

QAYNAQLAR

1. "Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 30.01.1998//Azərbaycan qəzeti, 31.01.1998-ci il.
2. Bjezinski Z. Böyük şahmat taxtası (Amerikanın hökmranlığı və onun geostrateji imperativləri), Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2011, 328 s.
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir II kitab, Bakı: Azərnəşr, 1997, 604 s.
4. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2005, 752 s.
5. Məmmədov N. Geosiyasətə giriş. I cild. Geosiyasətin nəzəri əsasları. Bakı: Azərbaycan, 2011, 573 s.
6. Məmmədov N. Geosiyasətə giriş. II cild. Müasir geosiyasi proseslər. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2011, 413 s.
7. Piriyev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik problemi, Bakı: BDU nəşriyyatı, 2002, 532 s.
8. "Şərq qapısı" qəzeti, 1995-2000-ci illər, №32 (16.569).
9. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=13955>

Резюме

Камалә Гурбанова

Геополитические реалии и роль Гейдара Алиева в установленной внешне-политического приоритета Азербайджана

Статья посвящена установлению внешне-политического приоритета Азербайджана в геополитике установленной Гейдаром Алиевым, автор статьи исследует проблему геополитической реализации Азербайджана. В начале XX века Азербайджан входил в число стран "промежуточного звена" (промежуточной зоны) в борьбе за таласократии, (западную) между теллуократией (Советская Россия) Кавказ, включая Азербайджан. Страна, имеющей богатое материально-культурное наследие в географической районе пересекемом Востоком и Западом, исторически находился на перекрестке цивилизации и его влияние на географическое и политическое положение. Установив сбалансированную внешнюю политику Азербайджана благодаря общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, позволила Азербайджану представлять свою независимую государство в основных экономических, политических и культурных процессах во всем мире и прагматично защищать интересы своего региона. Автор этой статьи хорошо отметил, что практические теоретические взгляды Гейдара Алиева сыграли важную роль в формировании концепции безопасности Азербайджана включая Кавказ и Европу. Первые контуры балансирующей безопасности политики были уже при подписании нефтяного договора «Контакта Века». Не случайно Збигнев Бжезинский, американский исследователь, описывает позицию Азербайджана в регионе в укреплении его независимости: «Несмотря на то, что масштабы его территории незначительны, а население незначительно, Азербайджан с большими энергетическими ресурсами (нефть и газ) также имеет решающее значение в геополитическом плане». Приоритетные национальные интересы Азербайджана, интересы различных сторон в Азербайджане также были сбалансированы. Неслучайно «Контракт века» подписали 13 самых известных нефтяных компаний из 8 стран, в том числе США, Великобритания, России, Турции. Таким образом, взвешенная внешняя политика, определенная общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, позволила нам надлежащим образом представлять наше независимое государство в основных экономических, политических и культурных процессах, происходящих в регионе и во всем мире, и прагматичной защите национальных интересов.

Ключевые слова: внешняя политика, Гейдар Алиев, таласократия, теллуократия, римлянд

Summary

Kamala Qurbanova

Geopolitical realities and the role of Heydar Aliyev in establish foreign Political priorities of Azerbaijan

Present articles is dedicate to establishing foreign political priorities in Azerbaijan owing national leader Heydar Aliyev, author research of geopolitical problem of realization in Azerbaijan. In beginning of XX century Azerbaijan was in numbers of countries “intermediate link” (intermediate zone) in fight for thalassocracy (western) between tellurocracy (Soviet Russia), Caucasus include Azerbaijan. The countries with a rich material and cultural heritage in geographical area intersected by East and West, historically located at the crossroads civilization and its influence on the geographical and political situation. Establishing a balanced foreign policy of Azerbaijan thanks to the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, allowed Azerbaijan to represent its independent state in the main economic, political and cultural processes throughout the world and pragmatically protect the interests of its region. he author of this article noted well that the practical theoretical views of Heydar Aliyev played an important role in shaping the concept of security of Azerbaijan, including the Caucasus and Europe. The first contours of the balancing security policy were already at the signing of the oil contract “Contact of the Century”. It is not by chance that Zbigniew Brzezinski, an American researcher, describes Azerbaijan’s position in the region in strengthening its independence: “Although the size of its territory is insignificant and the population is insignificant, Azerbaijan with large energy resources is also of decisive importance in geopolitical terms. The priority national interests of Azerbaijan, the interests of various parties in Azerbaijan were also balanced. It is no coincidence that the “Contract of the Century” was signed by the 13 most famous oil companies from 8 countries, including the USA, Great Britain, Russia, and Turkey. Thus, a balanced foreign policy determined by the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, allowed us to properly represent our independent state in the main economic, political and cultural processes taking place in the region and around the world, and pragmatic protection of national interests.

Key words: *foreign policy, Heydar Aliyev, thalassocracy, tellurocracy, rimland*

Redaksiya heyətinin üzvü s.e.d., prof. Məmmədov Hikmət Baba oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.